

Göran Hägg

31 år
1978

Om konsten att kritisera

Bokhösten är över. Åtminstone för kritiker som läst böckerna i förväg. Recensionerna är skrivna. Jag har således vid det här laget via Aftonbladet och Månadsjournalen bekräftat några författares höga tankar om sig själva och skaffat mig ett antal nya fiender för livet bland de övriga. Är det värt besväret och de sociala problemen? Betyder recensionerna längre något för publiken?

Krönika

Med viss rätt hävdas det att läsarna flyr dagskritiken och bildar sig sin uppfattning med hjälp av bokklubbskataloger och mun mot mun-metoden. Är det något att sörja över?

Kanske ändå. Några gånger händer det att man hittar den där boken som med rätt publicitet när många tacksamma läsare som den annars kanske inte nått. Det var två högst seriösa kritiker som riktade strålkastaren på Ulf Lundells *Jack*. Jag tror mig i ringa mån ha bidragit till framgången för Peter Englund och Carina Burmans debutböcker och Inger Edelfeldts tidiga romaner.

Svårare är det med negativ konsumentupplysning. Det finns sällan anledning att peka ut dåliga debutanter. Inte heller att, som recensenter i landsortspressen gärna gör, beställa fram klipp för att se vilka kända författare det är "tillåtet" att spotta på och sen sälla sig till drevet. Däremot är det givetvis viktigt att påpeka när man anser att någon allmänt prisad figur inte är lika bra som det sägs. Man kan ha fel. Men ofta är det många som blir lättade över att fler undrar vid kejsaren egentligen har på sig.

Diskret sågning

Problemet är förstås att rakt motsatt skrivsätt dominerar dagspressens kultursidor. Efter ett tag går en stor författare "genom ljudvallen" och kan inte längre kritiseras, bara uttolkas. Det fordras årtal i branschen för att se att den store kritikern A:s halvsida om den store epikern B egentligen är en "diskret sågning". Under tiden har otaliga läsare lärt sig att berömmet (eller utrymmet som ofta är det enda allmänläsaren noterar) i varje fall inte har något med den behandlade bokens läsbarhet att göra.

Sen är det förstås ren nyhetsjournalistik. "En bra bok är en större nyhet än ett mord!" som Ivar Lo sa. Ibland en dålig också. I det sammanhanget kan man också kosta på sig att vara lite tänkvärd och underhållande.

Men utöver konsumentupplysning, nyhetsförmedling och folk-

bildning sysslar dagskritiken sen urminnes tid med att diskutera tycke och smak och, särskilt i våra dagar, med att tolka och förklara texten.

Vad gäller tycke och smak kunde det faktiskt göras ännu mer. Är det fyndigt att skriva "morgonen gned sina bröst mot fönsterrutan"? Kan man ha "ostyriga lockar" i en bra roman? Är *happy end* tråkigt? Det vill säga den sorts diskussion som bokläsare alltid för med varandra. Det mår litteratur och läsare bra av, och författaren får väl tåla det.

Vad gäller uttolkandet tror jag att det är en olycka.

Klassiker och exotiska importtexter är en sak. Men det måste (ropar den lille populistin inom mig) vara något fel på en författare som redan på utgivningsdagen behöver hjälp av tredje man för att bli begriplig för sin målgrupp. Tänk om det är tidningsstreck den dan och publiken inte får veta av den store kritikern vad mästerverket egentligen betyder? Varför inte redan från början trycka med recensionsartikeln eller annan förklarande text i själva boken?

Är det inte större konst att uttrycka djupa sanningar så att ett barn kan förstå dem än att krångla till banala moralkakor så att det krävs forskning för att frilägga dem?

Är det inte större konst att kunna uttrycka djupa sanningar så att ett barn kan förstå dem än att krångla till banala moralkakor så att det krävs forskning för att frilägga dem?

Jag brukar hämta tröst hos ett par riktigt fina kritiker i Florens under den italienska högrenäsanssen.

Det är den av familjen Medici sponsrade latinhumanisten Leonardo Bruni (1369–1444) som i en dialog låter kollegan Niccolò Niccoli (1363–1437) läsa lusen av en läskig populist ur den föregående generationen, som hade skrivit sina viktigaste verk på folkspråket, *il volgare*, för att bli förstådd. "Riktigt" litteratur var skriven på latin så att de lärda fick ha den i fred:

"Och vad gäller hans diktning, så måste han uteslutas från bildat umgänge. Han är en författare för bagare och vävare och sådana individer, med vilka han att döma av sitt språk brukat umgås!"

Den omtalade är Dante. ■

Essäer om språkvård

Catharina Grünbaum, som till vardags är språkchef på DN, är en god representant för den svenska språkvården när den är som bäst, skriver Jan Anward i sin anmälan av boken *Strövtåg i språket*.

Den moderna svenska språkvården är en märklig företeelse i det nedmonterade folkhemmets epok. Den nationellt sinnade terrorn mot dialekter, tal- och främmande inflytande under 1800-talet har under 1900-talet steg för steg förvandlats till ett folkupplysningsprojekt, där språkexperter kunnigt och vänligt utreder vad som är det optimala bruket av det svenska språket, framför allt i skrift.

Saklitteratur

Catharina Grünbaum
Strövtåg i språket
Bonniers, 1996

Det är inte längre fråga om att hugga ned folk till siste man på grund av deras oförmåga att uttala ett ord, som det berättas om i Domarbokens tolfte kapitel. Istället förklarar man lugnt och tålmodigt att på den här sidan Jordanfloden är det brukligt att uttala schibboleth med ett initialt sje-ljud.

Udden mot förändringar

Udden är dock fortfarande riktad mot de krafter som verkar förändrande på det svenska skriftspråket: talspråk, främmande inflytande, snobbismer och moden av olika slag. I självförståelsen handlar det dock om att bevara svenskan enkel och uttrycksfull. Därför är alla förändringar av ondo, om de leder till ökad krånglighet eller färre nyanser, men av godo, om de berikar språkets uttrycksmöjligheter eller gör det enklare att använda. Men om språkbrukarna envisas tillräckligt länge med att inte tillvarata sina egna intressen, så ger språkvården upp och godkänner även sådant som gör språket krångligare eller betydelsefattigare.

Catharina Grünbaum, som till vardags är språkchef på DN, är en god representant för den svenska

språkvården när den är som bäst. Hon är kunnig, demokratisk och har humor. Nu har hon samlat ett urval av sina språkspalter i en behändig bok med titeln *Strövtåg i språket*.

Det är en givande bok för alla som är intresserade av dagens svenska. Grünbaum kombinerar på ett anslående sätt närvaro i samtiden, språklig observationsförmåga, språkhistoriska kunskaper och en dragning till egendomliga språkliga sammanträffanden. Det är inte för inte som hon i bokens förord nämner både Bertil Molde och Lennart Helsing som inspirationskällor. Boken liknar också till omslag och typografi en Helsing av god årgång.

Sparnit med ny betydelse

Den artikel av Grünbaum som stod i DN 3/11 1996 är typisk. Hon upptäcker en rubrik där sparnit fått uttralt genus (*en sparnit*, istället för det korrekta *ett sparnit*). Genast ser hon den möjliga betydelsen: det svenska folket håller på att gå på en riktig sparnit. Flinkt utreder hon skillnaden mellan en nit och ett nit och slutar med en känga åt dem som i ovist sparnit vill avskaffa dem som kan upprätthålla den skillnaden – korrekturläsarna.

Samtidigt vågar hon inte fullt ut lita på sin språkliga lust. Vad vore naturligare för en som månar om svenskans uttrycksmöjligheter än att bejaka uttrycket en sparnit, som ironisk variant av ett sparnit? Men den slutsatsen väjer Grünbaum instinktvis för.

Kanske kunde man säga att det pågår en kamp i Catharina Grünbaums själ, mellan folkupplysaren (svårt anfäktad av hellsingska kringelrikor) och normeraren (med anor från det svarta 1800-talet) och att det är normeraren som håller tillbaka folkupplysarens mest hellsingska impulser.

Reder ut nyanser

Bäst är Grünbaum utan tvekan när folkupplysaren får övertaget och hon koncentrerar sig på att reda ut skillnader och nyanser. Ett litet mästerstycke är exempelvis det kapitel där hon beskriver slutstadiet i ordet ynglings liv. Det används numera bara i tidningsrubriker för att beteckna pojkar som haft något fuffens för sig. Ett annat är kapitlet om skillnaden i be-

tydelse mellan orden vinare och ölare. Det är sådana beskrivningar som kan göra oss till mer medvetna och upplysta språkbrukare, bättre rustade att, i Hellsings anda, gå dit vår språkliga lust för oss.

Det blir värre när normeraren segrar. Ofta är Grünbaums rekommendationer svårt godtyckliga. Det är till exempel helt poänglöst att föreslå tvålopera som ett bättre alternativ till såpopera. Båda orden är icke-kompositionella – företeelsen har ingenting med såpa, tvål eller opera att göra, så det går inte att argumentera för att tvålopera skulle vara begripligare än såpopera.

Tvålopera är det ursprungliga namnet – det var tvålfabrikanter som finansierade de första såpoperorna – men såpopera är numera det etablerade namnet, så pass etablerat att det även börjat yngla av sig: såpa för hela genren och en såpa som kortform för en såpopera. Dessutom är associationen till såpbubblor, som Grünbaum så fint beskriver, förstås ett helt oemotståndligt argument för såpopera.

Rätt läst är Catharina Grünbaums bok ett smultronställe för varje svensktalande som söker upplysning.

Riktigt beklämd blir jag när jag ser att Grünbaum fortfarande, på 1990-talet, betraktar satsflätor – meningar som "Kartago tycker jag bör förstöras", där ett led som betydelsemässigt hör till bisatsen, "Kartago", har placerats först i huvudsatsen – som marginella och inte riktigt rumsrena konstruktioner.

Här hade jag önskat mig att Grünbaum hade tillgodogjort sig några de insikter i språktypologi och språkförändring som nåtts inom lingvistikens de senaste tjugofem åren. I själva verket är satsflätor en fullt normal konstruktion i världens språk. De språk som nyttjar både bisatser och en första position där de flesta satsdelar kan stå har också satsflätor.

Att detta inte skulle vara tillåtet i svenskan är en fobi hos svensk språknormering, som många generationer av skolelever har fått utstå omotiverat lidande för och som det är hög tid att svensk språkvård befriar sig från.

Avlivar myter

Tack och lov är det inte så ofta normeraren avgår med segern. Grünbaum utnyttjar hellre sin position till avliva myter om hur det skall heta. Det finns inget skäl att inte säga eller skriva "innan gryningen", visar hon i ett utmärkt kapitel, och ett annat kapitel utmynnar i ett vältaligt försvar för ordet sekundmeter.

Rätt läst är därför Catharina Grünbaums bok ett smultronställe för varje svensktalande som söker upplysning. Det gäller bara att ignorera rekommendationerna, men ta till sig nyanserna och den milda hellsingska galenskapen.

JAN ANWARD
jan@ling.su.se

Lindströms kommentarer

© LINDSTRÖM/Panta Rei